

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 6 - Number: 19 p. 131-140, Spring 2022

Mizahta Üstünlük Kuramı Bağlamında Kayserili-Yahudi Fıkraları* *Kayserili-Jewish Jokes in the Context of the Theory of Superiority in Humor*

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1041690>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
24.12.2021

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
13.03.2022

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
29.03.2022

Asya Studies

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Erşahin
Kahramanmaraş Sütçü İmam
Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı,
ibrahimersahin@ksu.edu.tr

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0003-2514-1662>

Fatma Vişne
Yüksek Lisans Öğrencisi /
Kahramanmaraş Sütçü İmam
Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Türk Halk Edebiyatı
Anabilim Dalı,
fatmavisne2015@gmail.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-3552-9735>

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Öz

Mizah diğer işlevlerinin yanında kişisel ve toplumsal rekabetin bir aracı olarak da kullanılmaktadır. Mizahın rekabet aracı oluşu onun varlığını irdeleyen kuramlarda da kendine yer bulur. Özellikle "üstünlük kuramı" bunu ifade eder. Bu kurama göre ise hayatta mizahi bir durumla karşı karşıya kalan kimse/toplum, bunun öznesi olan kişi/kişilerin yaptığı uygunsuz davranışı kendilerinin yapmayacağı öz güveniyle hareket etmektedir. Buradaki davranış bir eksiklik ve zaafın göstergesidir. Dolayısıyla kendisinde bu eksikliğin bulunmadığı öz güveniyle hareket eden mizah muhatabı bunu aynı zamanda bir "üstünlük" sebebi olarak görmektedir. Böylesi bir kabul de bu durumu onun için kişilerarası ve toplumlararası ilişkilerde önemli bir koz veya avantaj olarak görmesi ve kullanması anlamına gelir. İnsan ve toplumla ilgili hemen her durum gibi kişilerarası ve toplumlararası ilişkilerdeki bu mizah-rekabet olgusu, mizahi bir halk anlatısı olan fıkralarda da kendine yer bulmuştur. Daha doğru bir ifadeyle bu olgu fıkralarda sıklıkla dile getirilmiştir.

Bir "tip" özelliği kazanmış olan fıkracı kişileri tekil kimliklerinin ötesinde "temsili/sembolik" bir özellik taşımaktadırlar. Bu konumlarıyla da yer aldıkları "taraf"ın temsilcileri durumundadır ve eksileri-artıları onlar hesabına geçer. Bunun tipik bir örneği sayılabilecek olan Kayserili-Yahudi tipine bağlı fıkralar, tarafların rekabetinin bir platformu durumundadır. Tarafların ticari hayattaki konumu rekabetin odak noktasını oluşturur. Türk halk kültüründe ve fıkralarında "Yahudi" genelde tekil bir tip olarak kendini gösterir. Bununla beraber Kayserili-Yahudi örneğinde olduğu gibi ikililerden biri veya "alt tip" durumunda da görülür. Çalışmamızda da bu tipolojideki fıkralar söz konusu edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mizah, Fıkra, Fıkra Tipi, Yahudi, Kayserili

Abstract

Humor has also been used as a means of personal and communal competition, among other functions. The fact that humor is a competitive tool also finds its place in the theories that examine its existence. In particular, the "superiority theory" expresses this. According to this theory, the person/society faced with a humorous situation in life acts with the self-confidence that they will not do the inappropriate behavior of the person/persons who are the subject of it. The behavior here is an indication of a deficiency and weakness. Therefore, the addressee of humor, who acts with the belief that this deficiency does not belong to her/him, sees this as a reason for "superiority". Such an acceptance means that she/he sees and uses this situation as an important trump or advantage in interpersonal and inter-communal relations. Like almost every situation related to human and society, this humor-competition phenomenon in interpersonal and inter-communal relations has also found its place in anecdotes, which are humorous folk narratives. More accurately, this phenomenon is often expressed in anecdotes.

Anecdotal persons who have gained a "type" feature have a "representative/symbolic" feature beyond their singular identity. With this position, they are the representatives of the "side" they are on, their pros and cons are at their expense. Kayseri-Jewish jokes, which can be considered as a typical example of this, are a platform for the competition of the parties. The position of the parties in the commercial life forms the focal point of the competition. In Turkish folk culture and anecdotes, "Jew" usually appears as a singular type. However, it is also seen in the case of one of the couples or "subtype" as in the case of Kayseri-Jewish. Anecdotes in this typology are also mentioned in our study.

Keywords: Humor, Anecdote, Anecdote Character, Jewish, Kayserili

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Erşahin, İ. ve Vişne, F. (2022). Mizahta Üstünlük Kuramı Bağlamında Kayserili-Yahudi Fıkraları. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 6(19), 131-140.

GİRİŞ

Ferdi ve Toplumsal Rekabetin Bir Aracı Olarak Mizah

İnsan-mizah ilişkisinin birbiriyle bağlı iki ucu vardır. Bir ucu mizahın hangi insan hâllerinden doğduğu, diğeri ise insanın bunu hangi amaçlarla oluşturduğu/kullandığıdır. Gerçi ikisinin de aynı anlama geldiği söylemek de yanlış olmaz.

Mizahın varlık sebebi ise onun insanın hangi işine yaradığıyla doğrudan ilgilidir. Bu durum mizah kuramlarında da ifade edilmiştir.

Bu kuramlardan çalışmamızla ilgili olan “Üstünlük Kuramı”na göre mizah/gülme “bir kişinin diğer insanlar üzerindeki üstünlük duygularının bir ifadesi” (Morreall, 1997) olarak gerçekleşir.

Konunun fert ölçeğinde kalmayıp toplumsal bir durum olması da söz konusudur. İnsan ırkı özellikle toplumsal planda birbirleriyle sürekli mücadele içinde olan, savaşan fertlerin bir koleksiyonudur. Taraflardan biri bu kavgayı kazandığında mizah/gülme işin içine karışır. (Türkmen, 1996)

“Üstünlük kuramı”na göre mizah/gülme kişinin veya toplumun “öteki”nden üstünlüğünü dile getirmek için var olmuştur ve bu işe yarar.

İnsanın ve toplumun “öteki”yle rekabeti varlığının ve insan olarak kimliğinin de önemli bir boyutunu oluşturur.

Şu hâlde insanın veya toplumun kendini başkalarına göre daha üstün olarak konumlandırmasının ve değer atfetmesinin hayatın önemli bir dinamiği olduğu da yadsınmaz bir gerçektir.

TEMEL KAVRAMLAR VE YAKLAŞIM-YÖNTEM

Temel Kavramlar

Burada mizah fıkra ve fıkra tipi kavramlarını ifade edilmeye çalışılacaktır.

Mizah

“Güldüren anlatım” (Alay, 2015), “gülme dili” (Boysan, 2000), veya sanatı (Özdolap, 2015) olarak görülen mizah, genelde hayat ve sanat-edebiyat ekseninde tanımlanmıştır.

Gündelik hayat açısından “eğlenme amacıyla paradokslarla oynanan ya da şakacı bir şekilde, kırıcı olmadan yapılan bir alay etme biçimi” (Türkmen, 1996) “keskin bir zekânın, sıra dışı, aykırı, ani ve beklenmedik, kimi zaman eğlendirici, kimi zaman zaman sorgulayıcı biçimde, kimi zaman da acımasızca yapılarak kazandığı sessiz zafer” (Eker, 2009) olarak tanımlanmıştır.

Sanat oluşu açısından “olaylara gülerken yaklaşım ve bu yaklaşımın sanatsal ifadesi” (Moran, 1994) “güldürmeyi amaçlamakla birlikte, hayatın gerçeklerini de gösteren bir sanat” (Akün, 1997); Niyazi Yoltaş’a göre “kişilerde ya da bazı olaylardaki çarpıklık, uyumsuzluk ve gülünçlükleri ortaya çıkarma sanatı” (Özer, 1985.). “Gerçekliğe farklı bir bakış açısıyla bakabilen, sorgularken gülümseten, gülümsetirken düşündürülen, düşündürürken farklı noktalara dikkatleri çekebilen bir anlatım tarzı” (Alay, 2015), “insan aklının sanatı” (Boysan, 2000) gibi tanımlarla ifade edilmiştir.

Fıkra

Bir edebî tür olan fıkra “kaynağını günlük yaşamın mizahi yönlerinden alan ve gelişerek topluma mal olan, sözlü anlatıma dayalı, mensur mahsuller.” (Abalı, 2011), “genellikle özünü yaşamış olaylardan ya da bir düşünceden alan ve çoğu zaman bir tip etrafında şekillenerek toplumun aksayan yönlerini, kusurlarını, eksikliklerini veya bir düşünceyi ince bir mizah anlayışı ve ironik bir üslupla anlatan anonim halk edebiyatı ürünü” (Değer, 2015), “sözlü gelenek içerisinde yaşamaya devam eden, mizah anlayışımızı geleneksel formlar içerisinde yaşatan Türk kültür hayatının kısa fakat yoğun anlatımlı türleri” (Şenocak; 2007) şeklinde tanımlanır.

Fıkra Tipi

Dursun Yıldırım “Türk edebiyatında ister sözlü ister yazılı gelenekte olsun bütün fıkralar şu veya bu şekilde halkın yarattığı herhangi bir fıkra tipine, bağlı olarak anlatılır.” (Yıldırım, 1992) der.

Fıkra tipi içinse “yaşamış kişiler olabileceği gibi çeşitli zümrelerin, azınlıkların, bölge ve yörelerin, kültürlerin ortak hususiyetlerinin bir araya gelmesinden meydana gelen, fizik ve ruhi portre kazanmış, ortak yapı hususiyetlerini, belli bir şahsiyet hâlinde meydana koymuş, kişilik vasfı belirmiş tipler” (Yıldırım, 1998) ifadesini kullanır.

Tipleşme olgusuyla ilgili olarak da “bir fıkra tipi, ferdi bir şahsiyet olarak ifade edilemez. Tipin şahsiyeti cemiyetin ve bu cemiyette yaşayan insanların ortak eğilimlerinden şekillendiğine göre bu tip

hiçbir zaman ferdi tip olarak değil, ortak şahsiyeti temsil eden “fıkra tipi” olarak açıklanabilir.” (Yıldırım, 1998) der.

Yaklaşım-Yöntem

Mizahın varlık sebebinin onun insanın ne işine yaradığıyla doğrudan ilgisi bulunmaktadır.

Bu da bir boyutuyla halkbiliminin bağlam esaslı kuramlarından olan “işlevsel teori” ile diğer boyutuyla da mizah kuramlarıyla ilgilidir.

İşlevsellik halk kültürü ürünlerinin varlığında ve oluşumunda temel bir etkidir. Bu durum işin psikolojik boyutuyla mizah kuramlarında da ifade edilmiştir.

Burada bahse geçmeden önce terminolojik bir açıklama gerekmektedir. Bu da “mizah” ve “gülme” terimlerinin kaynaklarda birbirinin yerine kullanılmasıdır. Normal olarak mizah sonucu gerçekleşen eylem şeklinde anlaşılan ve bazen “gülmece” şekline de rastlanan “gülme”nin “mizah” karşılığı kullanıldığına sıkça rastlanmaktadır. Bunun bir sonucu olarak kitap adlarında bile “mizah kuramı/teorisi” kullanımı yanında “gülme kuramı/teorisi” kullanımı görülmektedir. Bu yüzden bu bölümde her ikisinin birlikte kullanılmasının daha uygun olacağı düşünülmüştür.

Mizahın/gülmenin nasıl oluştuğunu açıklama amacı taşıyan tarihsel süreçte ortaya çıkmış çeşitli kuramlar söz konusudur. Sayıları çok daha fazla olsa da adı en fazla anılan üç kurama rastlanır. Bunlar uyumsuzluk, üstünlük ve rahatlama kuramlarıdır.

Uyumsuzluk kuramına göre mizah/gülme umulmadık, mantıksız, şu ya da bu şekilde uygunsuz olan bir şeye karşı gösterilen zihinsel bina tepkidir (Morreall, 1997).

Üstünlük kuramına göre ise herhangi bir mizahi durumla karşı karşıya kalan kimse, bunda rol alan kişinin yaptığı yanlışlığı kendisinin yapmayacağından emin olarak kendisini o kişiden daha üstün hissedip keyif alarak güler (Özünü, 1999).

Diğer taraftan mizah/gülmenin kişinin rahatlamasının bir sonucu olarak gerçekleştiği görüşü de bulunmaktadır. Bu kurama göre gülerak rahatlamak, kişinin birikmiş olan sinirsel enerjisinin mizah/gülmeyle açığa çıkması olarak kabul edilir (Morreall, 1997).

Bu kuramlardan çalışmamızla ilgili olan “üstünlük kuramı” söz konusu teoriler arasında en eski ve en yaygın olanıdır (Morreall, 1997). Bu kuramın, Platon ve Aristoteles'ten beri varlığı bilinmektedir. (Türkmen, 1996). Bu anlayışa göre mizah/gülme “bir kişinin diğer insanlar üzerindeki üstünlük duygularının bir ifadesi” (Morreall, 1997) olarak gerçekleşir.

Burada rol alan kişide bulunduğu için mizah/gülme doğuran saflık, aptallık, cimrilik vb. çeşitli zaaf ve noksanlıkların gülen kimsede bulunmadığı; dolayısıyla da ondan üstün bir konumda olduğu düşünülür.

TÜRK FIKRA TİPLERİ VE YAHUDİ TİPİ

Türk fıkralarının pek çok tipi bulunmaktadır. Bunlar sınırlı sayıdaki şöhretli-yaygın tipin yanında sayıları binlerle ifade edilebilecek mahalli tiplerden oluşur.

Birincil (Asıl) Fıkra Tipi Olarak Yahudi

“Yahudi tipi”, dünyada pek çok milletin-ülkenin mizah kültüründe yer alan ve dolayısıyla da evrensel nitelik kazanmış bir fıkra tipidir. Bu tip uyanık, kurnaz, hileci, menfaatçi bir karakterde birincil tip (asıl tip) konumundadır. Bu tipe bağlı olarak çok sayıda fıkra oluşmakta ve anlatılmaktadır.

“Yahudi tipi” Türk fıkra tipleri içinde de bulunmaktadır. Bu tipe bağlı çok sayıda fıkra bulunur. Bu fıkraların çoğu dünyada anlatılan fıkraların benzerleri (varyantları) durumundadır. Sınırlı sayıda fıkra da Türkiye Türklerine özgüdür.

Bu fıkra tipi genelde “Yahudi” olarak anılmakla beraber “Musevi” adının kullanıldığı da görülür. Yine çokça yalnız bu şekilde “temsili tip” konumundayken Salamon, Moiz, vb. adlarla “gerçek tip” konumunda da görülür. Bununla beraber kişi adlarının bulunduğu fıkralarda da tipin bildik Yahudi karakteristiğinde olduğu söylenebilir.

İkincil Fıkra Tipi Olarak Yahudi

Türk fıkra tipleri içinde Yahudi tipinin asıl tip için rakip-hasım konumunda ikincil bir tip durumunda olduğu fıkralar da vardır.

Bununla beraber bu fıkraların diğerlerinde (asıl tipli fıkralar) olduğu gibi sayıca fazla olduğunu söylemek mümkün değildir.

Bu konumdaki Yahudi tipi, fıkralarda çoğu mahallî tip durumundaki çeşitli tiplerle birlikte bulunur. Bu fıkralarda da tip, belirgin olarak varlık göstermekle birlikte daha ziyade asıl kişi olmak yerine onun mağlup ettiği rakibi konumundadır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Türk fıkraları içinde “Yahudi tipi”nin bu çeşit ikincil tip konumunda olduğu fıkralarda eşlik ettiği tiplerin ise özellik olarak kiminin “gerçek kişi”, kiminin ise “temsili kişi” durumunda olduğu söylenebilir.

Yahudi tipine eşlik eden gerçek kişi niteliğindeki tipler olarak evrensel ölçekte yaygın bir tip olan Nasrettin Hoca'nın yanında Deligocaoğlu (Isparta) ve Kadıyoran (Elâzığ) gibi mahallî tipler de sayabiliriz.

Yahudi tipine eşlik eden temsili tip niteliğindeki tipleri ise genel-temsili bir tip olarak Adam (Adamın Biri), kişi adlı temsili bir tip olarak Temel gibi ve bazı yöreleri temsil eden Aksekili, Babadağlı, Darendeli, Kayserili, Kulalı, Oflu, Siirtli, Zileli, vb. olarak ifade edebiliriz.

Yahudi tipine eşlik eden tipler arasında “Kayserili tipi” belirgin bir şekilde öne çıkmaktadır.

Tasniflerde Yahudi Tipi

Burada Türk fıkraları ve fıkra tipleri konusunda çalışan iki araştırmacının sınıflandırmasını verip öncelikle birincil tip durumundaki “Yahudi” tipinin bu tasniflerdeki yerine bakılacaktır. Daha sonra da ikincil tip veya ikili tiplerden biri olarak durumu değerlendirilecektir.

Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'nun tasnifi şu şekildedir:

I. Tarihte yaşamış şahıslar etrafında teşekkül eden fıkralar:

1. Her bölgede tanınan ünlü tipler (Nasreddin Hoca, İncili Çavuş, Bekri Mustafa gibi)
2. Sadece yasadıkları bölgede tanınan tipler (Tayyip Ağa “Konya”, Niyazi Dede “Sivas”, Murtaza “Kastamonu”, İbik Dayı “Elazığ” gibi)

II. Bir topluluğu temsil eden tipler etrafında teşekkül eden fıkralar:

1. Din veya bir inanış sistemiyle ilgili olanlar (Hoca, Kadı, Bektaşî, Tahtacı gibi)
2. Bir bölge halkıyla ilgili olanlar (Karadenizli, Kayserili, Karatepeli gibi)
3. Bir karakter veya meslek grubuyla ilgili olanlar (Ahmak, deli, cimri, sarhoş, hırsız, doktor gibi)

III. Eş kahramanlı fıkralar (Hoca – talebe, usta – çırak, ebeveyn – evlât, komutan –askeri.) (Sakaoğlu, 1992: 43-44)

Prof. Dr. Dursun Yıldırım'ın tasnifi de şu şekildedir:

1. Ortak şahsiyeti temsil yeteneği kazanan ferdi tipler:
 - a) Türkçenin konuşulduğu coğrafi alan içinde ve dünyada ünü kabul edilen tipler'e: Nasreddin Hoca.

b) Türk boyları arasında tanınan tipler'e: İncili Çavuş, Bekri Mustafa, (Osmanlı/Anadolu ve Paşaeli sahaları); Kemine, Esenpulat (Türkmenistan sahası); Ahmet Akay (Kırım ve Kuzey Türk sahaları)

c) Türk boyları arasında halkın veya zümrelerin ortak unsurlarının birleştirilmesinden doğan tipler'e: Bektaşî (Osmanlı sahası); Aldar Köse (Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen, Tacik, Karakalpak, Türk sahaları).

ç) Aydınlar arasından çıkan tipler'e: Keçecizade İzzet Molla, Koca Ragıp Paşa (Osmanlı sahası); Nasreddin Tusi (Azerbaycan sahası); Mirali (Çağatay sahası).

d) Mahallî tipler'e: Tayyip Ağa (Konya); Niyazi Dede (Sivas); İbik Dayı (Ağın- Elazığ):

e) Belli bir devrin kültürü içinde yaratılan tipler'e: Karagöz (Osmanlı sahası):

2. Zümre tipler: Terekeme (Kafkas ve Anadolu sahası), Mevlevî, Yörük, Tahtacı (Anadolu sahası), köylü vs.

3. Azınlık tipler: Yahudi, Rum vs.

4. Bölge ve yöre tipler: Kayserili, Çemişkezekli, Andavallı, Karadenizli (Anadolu sahaları).

5. Yabancı fıkra tipler: Farsların Behlül-i Donende, Arapların Karakuşî Kadısı vs.

6. Gündelik fıkra tipler:

- a) Aile fertleriyle alakalı tipler: Ana- baba, karı- koca, kaynana, baba- çocuk, anne- çocuk.
- b) Mariz ve kötü tipler'e: Deli, hasis, cimri, kör, topal, sağır, dilsiz, hırsız, eşkıya, bıçkın, yankesici.

c) Sanat ve meslekleri temsil eden tipler'e: Ressam, şair, doktor, avukat, bakkal, kasap, öğretmen, imam, kadı, asker vs.

7. Moda tipler (Yıldırım 1999: 24-32)

Bu iki sınıflandırmaya baktığımızda birincil tip olan “Yahudi” tipinin Saim Sakaoğlu'nun tasnifinde “Bir topluluğu temsil eden tipler etrafında teşekkül eden fıkralar” başlıklı ikinci ana grubun “Din veya bir inanış sistemiyle ilgili olanlar” başlıklı birinci grubunda; Dursun Yıldırım'ın tasnifinde ise üçüncü ana grubu oluşturan “Azınlık Tipler” grubunda yer aldığı görülür.

Çalışmanın konusu olan ve “iki/ikiz tip” (Yahudi bunlardan biridir) ile ikincil tipin (Yahudi bu konumdadır) ise mevcut tasniflerde konumlandırılmadığı görülür. Bu tipi konumlandırabilmek içinse yeni bir sınıflandırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Yukarıdaki tasniflerde eğer uygun alt gurubu bulunsaydı Saim Sakaoğlu'nun tasnifinde üçüncü ana grup olan “Eş kahramanlı fıkralar” grubuna; Dursun Yıldırım'ın tasnifinde de yine eğer uygun kategori olsaydı üçüncü grup olan “Azınlık Tipleri” ile dördüncü grup olan “Bölge ve Yöre Tipleri”nin bir arada bulunacağı bir grupta yer bulacaktı.

Burada tip adedi ve tip hiyerarşisi bakımından bir tasnif yapılarak söz konusu tip/tipler konumlandırılmaya çalışılacaktır.

A. Tip adedi açısından

1. Tek tipli fıkralar

2. İki/ikiz tipli fıkralar

3. Üç/üçüz tipli fıkralar

4. Dört/dördüz tipli fıkralar

B. Tip hiyerarşisi açısından

1. Yalnızca birincil tip bulunan fıkralar

2. İkincil tipin de bulunduğu fıkralar

Kayserili-Yahudi tipi bu sınıflandırmada tip adedi bakımından (aşağıda örnekleri görüleceği üzere) temelde “iki/ikiz tipli fıkralar” grubunda yer alsa da bazı durumlarda “üçlü/üçüz” ve “dörtlü/dördüz” gruplarında da yer alabilmektedir. Tip hiyerarşisi açısından ise “ikincil tipin de bulunduğu fıkralar” gruplarında yer aldığı görülür.

KASERİLİ TİPİ VE KAYSERİLİ-YAHUDİ TİPOLOJİSİNE BAĞLI FIKRALAR

Bir Uyanık Tip Olarak Kayserili

Yörelere ve buralardan olan insanların kimi özellikleri mizaha konu olmuştur. Mahallî fıkraların önemli bir kısmı da bunlarla ilgilidir.

Nitekim fıkra tipleri için yapılmış tasniflerden Saim Sakaoğlu tasnifinde ikinci ana grup olan “Bir topluluğu temsil eden tipler etrafında teşekkül eden fıkralar”ın ikinci alt grubu olan “Bir bölge halkıyla ilgili olanlar”a dâhildir. Dursun Yıldırım tasnifinde ise dördüncü ana grup olan “Bölge ve Yöre Tipler”i içindedir.

Nitekim her yörenin olduğu gibi Kayseri'nin ve Kayserilinin de kendine mahsus özellikleri vardır. Bu özellikleriyle mizah-fıkra konusu olduğu, hatta diğer yörelere göre çok daha öne çıktığı da bir gerçektir.

Kayserili fıkra tipi Kayseri yöresi ağzıyla konuşan, gelenekçi, biraz kaba saba, mütevazı, öz güveni yüksek, ticarete başarılı, iş bitirici, uyanık-aldatılmayan, hazırcevap, zekâsı ile aldatılabilen, hesabını iyi bilen, parayı ve zenginliği çok seven, tutumlu-cimri bir tip olarak ifade edilebilir (Akbaş, 2006; Çapraz, 2013; Özkan, 2006).

Nevzat Özkan bu tipi iki grupta değerlendirmek gerektiği kanaatindedir: “Bunlardan birincisi, ülke genelinde de bilinip anlatılan ve ana unsurunu Kayserili tipinin oluşturduğu fıkralardır. Bu fıkralardaki Kayserili tipi “Övünmek gibi olmasın” diye Kayserili olduğunu saklayacak kadar mütevazı, “Okumam yazmam yok ama Kayseriliyim” diyecek kadar öz güveni yüksek, dünyanın en kurnaz tüccarı olan Yahudi'ye kanmayacak kadar uyanık, eşinin dostunun “eşeği boyayıp babasına sattığı” yolundaki takılmalarının altında kalmayacak kadar hazır cevap ve iki ile ikiyi alırken ayrı, satarken ayrı toplayacak kadar da hesabını bilen bir ticaret adamıdır. İkinci Kayserili tipi ise Kayserililerin başından geçen veya onların adına yakıştırılan fıkralardır” (Özkan, 2006).

Kayserili-Yahudi Tipolojisi ve Bu Tipe Bağlı Fıkralar

Kayserili tipi kimi zaman kendi özelliklerini daha da belirginleştirecek şekilde bazı başka tiplerle birlikte görünür. Hatta bu tür fıkraların hem sayıca hem de tipin karakteristiğini vermek adına oldukça

önemli olduğunu da söylenebilir. Kayserili tipinin birlikte görüldüğü bu tipler; Aksekili, Babadağlı, Darendeli, Ermeni, Karadenizli-Laz, Kulalı, Oflu, Rum, Yahudi, Zileli, vb. olarak anılabilir.

Bununla ilgili olarak Erhan Çapraz “Uyanıklık, kurnazlık, gözü açıklık, ticarete başarı, iş bitiricilik ve eli sıkılık gibi özelliklere sahiptir. Bu özellikler bakımından benzerlik taşıdığı için Kayserili tipi fıkralarda “Yahudi” ve ‘Karadenizli’ fıkra tipleriyle sık sık karşı karşıya gelir ve bu tiplere üstünlük sağlar”. (Çapraz, 2013) demektedir.

“Yahudi” tipi ise bu tipler arasında özel bir yere sahiptir. Bunda onun evrensel tip olması yanında Kayserili tipolojisini de karşılayan birçok özelliğe sahip oluşu ve diğer rakip tipli fıkralardan çok daha fazla sayıda fıkranın bulunmakta oluşu etkindir.

Burhanettin Akbaş, bu fıkraların şehir ortamıyla ilgili olduğunu ifade eder. (Akbaş, 2006) Şehrin ticaret, alışveriş ortamı olması bakımından bu da anlamlıdır.

Kayserili-Yahudi ikili tiptemesinin diğer ikili veya çoklu tiplere göre öne çıkmasında bu karşılaştırmanın fazlaca yapılmasının da payı bulunmaktadır. Öyle ki bu durum Kayseri mahallî kültüründe “Yahudi” eksenli olarak iki zıt tepkiyi de beraberinde getirmiştir.

Bunlardan birincisinde bir ret tutumu içinde “Yahudi” için olumsuz bir yaklaşım söz konusudur. “Eşek boyama veya eşek etinden pastırma yapma diye Kayseriliye yakıştırılmaya çalışılan bir Yahudi karalaması...” şeklindedir. (aslangayserilim.wordpress.com)

İkincisi ise bir kabul tutumu içinde “Yahudi” için olumlu bir yaklaşım söz konusudur. Esprili bir ifadeyle Kayserili “Kayseri’de ikamet eden Yahudi asıllı insan” şeklinde tanımlanır. (uludagsozluk.com)

Çalışmada tespit edilen fıkralarda Kayserili-Yahudi tipi asıl olarak temsili nitelikteki bu ikili tipolojiyle karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında daha sınırlı sayıda da olsa farklı çeşitlemeler de söz konusudur.

Bu doğrultuda ikili tiptemenin dışında üçlü (Kayserili-Yahudi-Hıristiyan, Kayserili-Yahudi-II. Abdülhamit, Kayserili-Yahudi-Zileli, Kayserili-Yahudi-Aksekili) ve dördü (Kayserili-Yahudi-Nevşehirli-Niğdeli gibi) tiptemeler de vardır. Yine temsili nitelikteki Kayserili-Yahudi tipinin gerçek kişi adları kullanılan (Kayserili Tüccar Ahmet Ağa-Yahudi Mişon, Kayserili Tüccar Mehmet Ağa-Yahudi Simon) örnekleri de bulunmaktadır.

Çalışmada Kayserili-Yahudi ikili tipiyle ilgili varyantları hariç 15 tip fıkra, toplamda ise bu tipe bağlı olarak varyantları hariç 23 tip fıkra tespit edilmiştir. Bu fıkralardan birisi (Kedi) hem temsili ikili hem gerçek ikili tip için anlatıldığından tip fıkra sayısını 22 olarak belirtmek gerekir.

Ayrıca fıkralardan birisi iki fıkranın (Anırma, İşkembe) iç içe geçtiği bir metin hâlinde de tespit edilmiştir. Diğer taraftan bu fıkraların birkaç örnekte ayrıca Ermeni, Rum gibi tiplerle de anlatıldığı görülmüştür.

Son olarak Kayserili-Yahudi tipine bağlı fıkraların kaynaklarından söz edilecektir.

Söz konusu tipe bağlı fıkraların yazılı kaynaklarda, elektronik ortamda ve arşivimizdeki sözlü derleme kayıtlarında çok sayıda varyantı bulunmaktadır. Çalışma konusuyla doğrudan ilgili olmadığından bunları ile kaynaklarının tek tek dile getirilmesine ihtiyaç duyulmadı. Fıkralar, varyantları da dikkate alınarak tarafımızdan metin hâline getirildi. Her bir fıkranın varyant sayıları da sonunda ifade edildi.

Kayserili-Yahudi

Anırma

İş yapmak için Kayseri’ye gelen Yahudi’nin rastladığı çocuğun elinde gördüğü kıymetli bir şeyi (taş boncuk, altın para, altın çekecek) almak isteyince, çocuk “eşek gibi anırmasını” şart koşar. Bunu yapan Yahudi tekrar isteyince de “bunun değerini sen eşek olarak biliyorsun da ben insan olarak bilmiyorum” diyerek onu paylar.

Fıkranın altı varyantı tespit edilmiştir.

Borç

Kayserili, Yahudi’ye borçlanır. Anlaşmaya göre borcunu “Erciyes’in karı eridiği gün” ödeyecektir. Kar ağustos ayında bile erimeydiği için alacağını yıllarca alamayıp çaresiz kalan Yahudi Kayserili çocuğun yardımıyla parasını kurtarır.

Fıkranın üç varyantı tespit edilmiştir.

Dilek

Ölüp ahirete giden ve orada birbiriyle iyi ilişkileri gözlenen Kayserili ve Yahudi'ye ödül olarak tekrar dünyaya gönderilecekleri ve birer dilek haklarının bulunduğu söylenir. Bol para-altın dileyen Yahudi'den sonra Kayserili onun adresini öğrenmeyi diler.

Fıkranın üç varyantı tespit edilmiştir.

Fabrika

Kayserilinin alışveriş yaptığı Yahudi bir tüccar, fabrikasını gösterip “bir ucundan demir girip öbür ucundan araba çıkıyor” der. Buna karşılık Kayserili “bizimkinin de bir ucundan koyun-inek girip öbür ucundan pastırma-sucuk çıkıyor. Ama ters çalıştırıp bir ucundan pastırma sucuk koyup öbür ucundan koyun-inek de çıkartabiliyoruz.” der.

Fıkranın iki varyantı tespit edilmiştir.

İddia

Kayserili ile “kendi gözünü ısırma” konusunda iddiaya giren Yahudi, takma gözünü çıkarıp ısırarak 5000 lira kazanır. “Kendi kulağını ısırma” konusundaki 10000 liralık iddiayı ise takma dişiyle kulağını ısırarak Kayserili kazanır.

Fıkranın bir varyantı tespit edilmiştir.

İşkembe

Yerleşip iş yapmak için Kayseri'ye gelen Yahudi, Kayserili birine (yaşlı, çocuk) yapılacak en cazip işi sorar. Kayserilinin “içini yiyip dışını satma” tavsiyesiyle önerdiği karını görüp durumu anlayan Yahudi, Kayseri'yi terk eder.

Fıkranın üç varyantı tespit edilmiştir.

Üç İhtiyaç

Kayserililerin şöhretini duyup şehre gelen Yahudi, verdiği paraya üç ihtiyacı (insan ve at yiyeceği ile çerez) görecektir bir şey almak ister. Kayserili (çocuk, adam) ise “İçini siz, kabuğunu atınız yer; çekirdeğini çerez yaparsınız!” diyerek bir karpuz/kavun verir.

Fıkranın dört varyantı tespit edilmiştir.

Kedi

Ticaret için Kayseri'ye gelen Yahudi, gördüğü antika ve çok kıymetli kedi kabı için taktik gereği önemli bir para vererek kediyi satın alır. Kediyle beraber kabı da almak isteyince reddeden Kayserilinin “Ben kedileri bu kap sayesinde satıyorum.” cevabıyla karşılaşır.

Fıkranın dört varyantı tespit edilmiştir.

Peştamal

Hamamda karşılaşır “bir köle olsaydım kaç akçe ederdim” diye soran zengin ve kibirli Yahudi'ye Kayserili “otuz akçe” değer biçer. İtiraz ederek üzerindeki peştamalin bile o kadar edeceğini söyleyen Yahudi bu defa paranın zaten peştamal için olduğunu öğrenir.

Fıkranın bir varyantı tespit edilmiştir.

Şart

Müslüman olmak isteyip İslam'ın şartının kaç olduğunu soran Yahudi'ye “sekiz” diyen Kayserili, Yahudi'nin “beş diyorlar” itirazına “O, bize gelişi...” diyerek cevap verir.

Fıkranın bir varyantı tespit edilmiştir.

Takke

Tanesini önce 40, sonra 50, daha sonra da 75 avrodan sattığı çok sayıda sütyeni ne yaptığını soran Yahudi'ye Kayserili, ikiye kesip takke olarak tanesini 100 (150) avrodan Yahudilere sattığını söyler.

Fıkranın üç varyantı tespit edilmiştir.

Tezgâh

Pazarda yan yana tezgâh açtığı Kayseriliye “eşekle arandaki mesafe ne” diye soran Yahudi ondan “Tam iki metre!” cevabını alır. Fıkranın bir varyantı tespit edilmiştir.

Topal Eşek

Hile için tırnağına bir çivi çakıp pazara götürdüğü topal eşeğini Kayseriliye satan Yahudi'nin yaptığını övünerek anlatmaktadır. Kayserili bunu haber verenlere “verdiğim para sahte olmasaydı bayağı kazıklanmıştım!” der.

Fıkranın yedi varyantı tespit edilmiştir.

Yumurta

Yahudi bakkala yumurtaların küçüğünü seçip vermesinin sebebinin soran Kayserili çocuk “Taşmakta zorlanmazsın diye.” cevabını alır. Parayı eksik verme sebebinin ise “Saymakta zorlanmazsın diye!” sözüyle belirtir.

Fıkranın bir varyantı tespit edilmiştir.

Kayserili-Yahudi-Hristiyan**Azık**

Birlikte yolculuk yapan ve yanlarında ancak bir kişilik azık bulunan Hristiyan, Yahudi ve Kayserili, azığı “en güzel rüya”yı görenin yemesi üzerinde anlaşır.

Rüyasında Yahudi Hz. Musa'yı, Hristiyan Hz. İsa'yı görüp karnını doyurduğunu, Kayserili ise Hz. Peygamber'i görüp “Peygamberleri onların karnını doyurdu. Sen de azığı ye.” dediği için azığı yediğini söyler.

Fıkranın bir varyantı tespit edilmiştir.

Dua

Kudüs'e giden bir Kayserili kutsal mekânın farklı yerlerinde bir Hristiyan ve bir Yahudi'nin birbirlerinin dindaşları için yaptığı “onları kahret” duasını görüp kendi duasında “O iki kulunun duasını kabul et!” der.

Fıkranın bir varyantı tespit edilmiştir.

Kayserili-Yahudi-II. Abdülhamit**Tilki Kuyruğu**

Daha fazla zengin olmak için tavsiye istediği Yahudi komşusunun sözüyle bütün malını satıp “tilki kuyruğu” alan ve iflas eden zengin Kayserili çareyi devrin padişahı II. Abdülhamid'e başvurmakta bulur.

Sultandan yediği azar sonrası “Git tilki kuyruklarını, tanesini beş altından az olmamak kaydıyla sat” tavsiyesiyle bunu yapan Kayserili o gün çıkan fermandaki “Yahudiler, yakalarında en az bir tilki kuyruğuyla huzura gelmek mecburiyetindedir.” hükmü sayesinde kuyrukları satın düze çıkar.

Fıkranın bir varyantı tespit edilmiştir.

Kayserili-Yahudi-Zileli**Cep**

Yahudi'yi aradıklarında Kayserilinin cebinde; Kayseriliyi aradıklarında ise Zilelinin cebinde bulmuşlar.

Fıkranın bir varyantı tespit edilmiştir.

Kayserili-Yahudi-Akseki**Yarışma**

Bir kazan süttten en fazla sütlaç kimin yapacağıyla ilgili bir yarışmada kazanlara birer sinek atılması üzerine Kayserili yeni bir kazan süt ister; Yahudi sineği alıp atar ve işine devam eder; Aksekili ise sineği tutup üstündeki sütü huuppp diye emdikten sonra işine devam eder. Yarışmayı Aksekili kazanır.

Fıkranın bir varyantı tespit edilmiştir.

Kayserili-Yahudi-Nevşehirli-Niğdeli

Ödünç

Beşer lira ödünç para aldıkları Yahudi ölünce Nevşehirli ve Niğdeli helallik dileyerek aldıkları beşer lirayı tabutun üzerine koyar. Kayserili ise onların beşer lirasını alıp yazdığı 15 liralık çeki “istediğin bankadan bozdur” diyerek bırakır.

Fıkranın bir varyantı tespit edilmiştir.

Kayserili Ahmet Ağa-Yahudi Moiz

Diş

Ticaret yapmak için Kayseri'ye gelip Kapalıçarşı'da bir dükkân tutan Yahudi Moiz, onun teklifiyle ölünce teslim etmek üzere sattığı dişleri karşılığında Ahmet Ağa'dan on altın alsa da otuz altın vererek kurtulmak zorunda kalır.

Fıkranın bir varyantı tespit edilmiştir.

Kayserili Mehmet Ağa-Yahudi Simon

Kedi

Ticaret için Kayseri'ye gelen Yahudi Simon, gördüğü antika ve çok kıymetli kedi kabı için taktik gereği önemli bir para vererek kediyi satın alır. Kediyi beraber kabı da almak isteyince reddeden Kayserili Mehmet Ağa'nın “Ben kedileri bu kap sayesinde satıyorum.” cevabıyla karşılaşır.

Fıkranın bir varyantı tespit edilmiştir.

SONUÇ

Fıkıradaki “komik” unsurunun birkaç temel insan durumundan (safılık-aptallık, kurnazlık-uyanıklık, doğallık-kabalık, vb.) kaynaklandığı ve tiplerin de bunlara bağlı özellikler gösterdiği bilinir.

Söz konusu tipler ise gerçek kişi tipleri olabileceği gibi bir grubu veya topluluğu temsil durumunda olan sembolik tipler de olabilir.

Yukarıda dile getirilen komik insan durumlarından birisi olan “kurnazlık-uyanıklık”, oldukça fazla fıkrada görülen ve çok sayıda fıkra tipinin özelliği olan bir karakteristiktir. Yahudi tipi de bunlardan biridir. Yahudi fıkralarında bu tip bildik özellikleriyle karşındakileri mağlup eder.

Söz konusu “mağlubiyet” durumunun salt “Yahudi'nin üstünlüğü”nden ibaret olmadığı, Türk toplumu için bu tutumun başka çeşit (akıl, zekâ, vb.) bir eksiklik ve yetersizlikten ziyade birtakım zorunluluklardan (kültüründen kaynaklanan gereklerle hileye tevessül etmeme, hayatının savaş gibi başka çeşit mücadelelerle geçmiş olması vb.) kaynaklandığı; icabında (bu gibi şeyler göz ardı edilerek veya rakibin kurallarıyla oynanarak) onu yenebileceğini göstermiştir. Bunu da o tipe (Yahudi) benzeyen kimi tipler (Kayserili, vb.) aracılığıyla yapmıştır.

Bunu ise kimi fıkralardaki konumlandırmalarda başka türden örneklerine de rastladığımız şekilde “Yahudi tipi”ni bir “rakip-hasım” tip şeklinde konumlandırarak yapar. Bu durumda asıl tip bir başkası olup Yahudi tipinin rakibi ve onu yenen durumundadır. Sınırlı sayıda başka örneklerine de rastlanmakla beraber Türk fıkralarında bu tip “Kayserili” olarak öne çıkar. Kayserili tipi, fıkralarda akli, zekâsı ve kurnazlığıyla Yahudi'nin üstesinden gelir.

Sonuç olarak fıkralarda insan durumlarının bir toplumsal rekabet düzeyine taşınarak başka anlamlar (millî kimlik vb.) kazandığı durumlarda reaksiyonel olarak oluşan reflekslerle bu duruma cevap verildiği görülür. Kayserili-Yahudi fıkraları da bunun bir örneği sayılabilir.

Çalışmada ayrıca “Yahudi” tipinin konumlandırmasında mevcut fıkra tip tasniflerinin yetersiz kaldığı görülmüştür. Bu sebeple daha detaylı sınıflandırmalara ihtiyaç olduğu açıktır.

Yazarlık Katkısı

Çalışmaya birinci yazar %80, ikinci yazar %20 katkıda bulunmuştur.

Etik Kurul Onay Bilgileri

Bu araştırmanın verileri doküman incelemesine dayalı olarak toplandığı için etik kurul onayı gerektirmemektedir.

KAYNAKÇA

- Abalı, İ. (2011). Koçarlı Halk Kültürü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Şahin Baranoğlu), Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akbaş, S. B. (13 Şubat 2006). *Kayseri Fıkraları Üzerine*. <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=20798> adresinden 01.12.2021 tarihinde erişildi.
- Akün, D. (1997). 9-11 Yaş Çocuklarında Mizah Duygusunun Gelişimi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Ali Osman Özcan), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alay, O. (2015). Türk Saz Şiirinde Yergi, İroni ve Mizah, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Esmâ Şimşek), Elâzığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ASLANGAYSERİLİM (2007). <https://aslangayserilim.wordpress.com/kayseri-fikralari/> adresinden 18.05.2021 tarihinde erişildi.
- Boysan, A. (2000). *Damlalar*. Ankara: Bilgi Yayıncılık.
- Çapraz, E. (2013). Halk Mizahında Kayserili Tipi. *Kayseri Ansiklopedisi 3* içinde (0-0). Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Değer, Z. İ. (2015). Mersin Fıkralarının Bağlam Merkezli Halkbilimi Kuramları Açısından İncelenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Nilgün Çıblak Coşkun), Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Durbilmez, B. (2019). Mizahta Üstünlük Kuramı ve Kayseri Fıkraları. *Türk Edebiyatında Mizah Sempozyumu Bildirileri- 13-15 Mayıs 2016* içinde (s. 167-186). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eker, G.Ö. (2009). *İnsan, Kültür, Mizah (Eğlence Endüstrisinde Tüketim Nesnesi Olarak Mizah)*. İstanbul: Grafiker Yayınları.
- Moran, B. (1994). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: Cem Yayınları.
- Morreal, J. (1997). *Gülmeyi Ciddiye Almak*. (Çev. K. Aysevener ve Ş. Soyer). İstanbul: Iris Yayınları.
- Özdolap, M. (2015). Mizah Tarzları ve Psikolojik Belirtiler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Yrd. Doç. Dr. M. Bayhan Üge), İstanbul: İstanbul Bilim Üniversitesi.
- Özer, A. (1985). Karikatürün Reklamlarda Kullanımı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Dr. Hıfzı Topuz), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Özkan, N. (03.01.2006). *Kayserilinin Biri Bir Gün*. Türkiye Gazetesi. <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a273115.aspx> adresinden 01.10.2021 tarihinde erişildi.
- Öznlü, Ü. (1999). *Gülmecenin Dilleri*. İstanbul: Doruk Yayınları.
- Sakaoğlu, S (1992). *Türk Fıkraları ve Nasreddin Hoca*. Konya: Selçuklu Üniversitesi Basımevi.
- Şenocak, E. (2007). *İronik Yaşamda Sonsuza Yürüyen Kahraman Nasrettin Hoca*. Konya: Akçağ Yayınları.
- Türkmen, F. (1996). Mizahla Üstünlük Teorisi ve Nasrettin Hoca Fıkraları. *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Nasreddin Hoca Seksiyon Bildirileri - 24-25 Haziran 1996* içinde (s. 263-270). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Uludağ Sözlük (2005). <https://www.uludagsozluk.com/k/kayserili-yahudi/> 15.05.2021 tarihinde erişildi.
- Yıldırım, D. (1992). Fıkra. *Türk Dünyası El Kitabı, (3. Cilt)* içinde (s. 0-0). Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Yıldırım, D. (1998). *Türk Bitiği Araştırma/İnceleme Yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yıldırım, D. (1999). *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*. Ankara: Akçağ Yayınları.